

Morové epidemie v českých raně novověkých městech optikou narativních pramenů¹

MIROSLAVA KVĚTOVÁ – MARIE TOŠNEROVÁ

Nejstrašnější epidemii, která napadala lidstvo od nepaměti až do počátku 18. století a proti níž nebylo obrany, představoval mor. Se zprávami o této děsivé pohromě je možné se setkat ve většině historiografických narativních pramenů. Jejich pisateli nebyli pouze očití svědkové, ale retrospektivně o ní psali i ti, kteří epidemii nezažili a znali ji pouze z vyprávění starších generací nebo písemných pramenů. Paměť o otřesné události decimující obyvatelstvo setrvávala v kolektivním povědomí dlouhá léta. Byla přítomná v každodenním životě městských obyvatel jako trvalá připomínka minulosti v podobě sakrálních staveb, hřbitovů, obrazů a kostelních nápisů i jako hrozba pro budoucnost. Mohla se kdykoli objevit znovu. Vzpomínka na prožitou hrůzu, kterou s sebou nákaza přinášela, byla v lidské paměti trvalá. Vyprávění o morové epidemii předávané z generace na generaci i starší kronikářské práce se staly podkladem pro retrospektivní zápisy mladších kronikářů.²

Zprávy o moru zaznamenali již starověcí autoři. O morové nákaze, kterou Bůh seslal jako trest na Izraelity, se zmiňuje také Bible.³ Středověká Evropa se s morem setkala již v 6. století. Nejstarší zmínku v domácích národních kronikách o nákaze, jež se objevila v Čechách, lze datovat až k roku 1282. Kosmas (asi 1045–1125) ve své kronice sice připomněl k roku 1094 velké umírání, výslovně však o moru nehovořil. Nákaza také tehdy podle jeho vyprávění nezasáhla Čechy, ale pouze sousední Římsko-německou říši.⁴ Výše zmíněná nejstarší zpráva v Čechách zaznamenaná v kronice, v níž kronikář slovo mor

¹ Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky, v. v. i., RVO: 67985921.

² S retrospektivními zápisy o moru je možné se setkat v řadě raně novověkých kronik. Většinou jsou velmi stručné. Například v Litoměřicích se o moru roku 1520 retrospektivně zmínil v 18. století litoměřický měšťan a radní Anton Gottfried Schmid ve své *Liber memorabilium*: „*Ist in Böhmen eine grose Sterb gewesen, alhier zu Leithmeritz hat es umb Weinachten am meisten gestorben.*“; Státní okresní archiv Litoměřice (dále SOKA), Archiv města (dále AM) Litoměřice, inv. č. 9, pag. 23.

³ Eduard MAUR, *Člověk a mor v dějinách*, Demografie 37, 1995, s. 36–41, zde s. 39. K dějinám moru existuje řada publikací, především zahraničních. Jednou ze starších prací je monografie Jacques RUFFIÉ – Jean Charles SOURNIA, *Die Seuchen in der Geschichte der Menschheit*, Stuttgart 1987 (Mnichov 1992²), kde se moru věnuje značná pozornost. V české historiografii se morovým epidemiím věnoval Eduard WONDŘÁK, *Historie moru v českých zemích*, Praha 1999. Jde však více o pohled lékaře než historika. Nejnověji se touto problematikou zabývala Pavla JIRKOVÁ, *Větší-li se, či menší mor. Raně novověké morové epidemie v českých zemích*, Praha 2019.

⁴ Marie BLÁHOVÁ – Zdeněk FIALA – Karel HRDINA (edd.), *Kosmova Kronika česká*, Praha 1975, s. 144.

použil, se netýká přímo této infekce, ale jiné a též děsivé pohromy, a to hladomoru v letech 1281–1282, který zasáhl řadu evropských zemí. Zápis v jedné z nejvýznamnějších českých středověkých kronik, jež vznikla v cisterciáckém klášteře na Zbraslavi v první třetině 14. století, byl pořízen retrospektivně opatem Otou Durynským († 1314), který sám hladomor zažil: „*Když tedy trápil hlad, rozmohl se v zemi tak prudký mor, jakého tam nikdo, jak jsem se dozvěděl od starců, v předešlých dobách nezakusil. Hřbitovy nestačí na pohřbívání a stěží možno nalézt ty, kdož by pochovávali zesnulé, protože si to hnusili.*“⁵ Autor sice výslovně zmínil mor, ale dobové prameny vypovídají o velmi vysoké úmrtnosti, kterou zapříčinil nedostatek potravin a „*zlá léta*“ válčení.⁶ Nešlo o nic výjimečného, neboť slovem mor se ve středověku, ale mnohdy i později, označovaly nejrůznější infekce, v jejichž důsledku došlo ke zvýšení mortality.

Největší morovou katastrofu ve středověku a nejspíš v dějinách Evropy vůbec představoval mor, jenž propukl kolem poloviny 14. století. Jeho následky byly obrovské. Předpokládá se, že v Evropě, především v její jihozápadních částech, které byly postiženy nejvíce, zahynula minimálně třetina obyvatel.⁷ Naopak zprávy o jeho průběhu v Čechách nejsou až tak hrůzostrašné. Království nejspíš zasáhl jen okrajově, více postižena byla Morava.⁸ O mnoha obětech zmíněné morové nákazy zanechal zprávu ve své kronice Beneš Krabice z Veitmile († 1375), ale ve vztahu k Čechám ji nijak blíže nespécifikoval.⁹ Také další z kronikářů František Pražský (asi 1290 – po 1353) zmínil ve svém rukopise k roku 1348 černou smrt velmi stručně. Jeho slovy šlo o „*převelikou a strašnou nákazu a mor*“, přičemž se věnoval jejímu šíření v Evropě i v Čechách: „*Umírání [...] začalo zachvacovat i České království, avšak svěží a chladný vánek je odvá. Je však třeba vzdát díky spíše Bohu a jeho svatým.*“¹⁰

Od té doby se nákaza objevovala v Čechách s hrozivou jistotou, ovšem zprávy o jejím průběhu a obětech jsou po dobu středověku značně torzovité a vztahují se většinou

⁵ Marie BLÁHOVÁ – Zdeněk FIALA (edd.), *Zbraslavská kronika*, Praha 1975, s. 43–44.

⁶ Marie BLÁHOVÁ, *Hladomor v Čechách roku 1282*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 161–170. Také v kronice Františka Pražského se uvádí kromě hladu též mor. Jana ZACHOVÁ (ed.), *Kronika Františka Pražského*, Praha 1997 (= Prameny dějin českých, Nová řada 1), s. 16.

⁷ Norman Frank CANTOR, *Po stopách moru. Černá smrt a svět, který zrodila*, Praha 2005; Klaus BERGDOLT, *Der Schwarze Tod. Die Große Pest und das Ende des Mittelalters*, München 2011.

⁸ Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 40.

⁹ „*Těhož roku [1348] dne 17. ledna bylo zatmění měsíce a spojení některých zlověstných planet a z toho spojení a zlého postavení hvězd vznikl neslýchaný mor či nákaza mezi všemi lidmi na celém světě a trval jak v Čechách, tak ve všech částech světa po čtrnáct let po sobě jdoucích, ať již tu či tam, v zemích křesťanských i pohanských, všude. A nikde nebylo útočiště, lidé umírali jak na rovinách, tak na horách i v lesích. Všude se kopaly hluboké a četné jámy každého roku a v nich byla pohřbívána těla zemřelých. Takový mor a tak dlouhý nikdy nebyl po celý rok.*“ Blíže Marie BLÁHOVÁ (ed.), *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, zde Beneš Krabice z Veitmile, *Kronika pražského kostela*, s. 225.

¹⁰ TÁŽ (ed.), *Kroniky doby Karla IV.*, František Pražský, *Kronika*, s. 148.

k celé zemi. O moru ve městech národní kroniky prozrazují jen minimum informací, podstatně více zpráv přinášejí úřední prameny. Pro polovinu 14. století jsou dochovány zprávy o moru na jižní Moravě, konkrétně ve Znojmě a Brně.¹¹ Nejstarší pamětní záznam o morové epidemii v českých městech se týká jihočeských Prachatic, kde je v městské knize uvedena stručná poznámka, že roku 1380 byl mor.¹² Toho roku zasáhla Čechy největší epidemie moru předhusitské doby s mimořádně vysokou úmrtností.¹³ Eneáš Piccolomini (1405–1464) ve své kronice poznamenal, že v Praze u svatého Štěpána pohřbili během jednoho dne tři tisíce zemřelých.¹⁴

Z první dekadý 15. století pochází nejstarší kronikářská práce městského původu, a to *Staré letopisy české*, které stojí na počátku městské historiografie v Čechách.¹⁵ Přestože jde o národní a nikoli městskou kroniku, obsahují množství informací o dění v Praze, mezi kterými je také uvedeno několik zpráv o moru týkající se hlavního města Království českého i celé země. Údaje jsou většinou velmi stručné. Rozsáhlejší zápis zanechal neznámý autor o morové epidemii v Praze roku 1439. Stejně jako všechny velké katastrofy, které postihly lidstvo, i mor byl spojován s nebeskými úkazy. Proto zmíněný pisatel poznamenal k roku 1439, že 24. května se objevila kometa a po ní propukl mor v celé zemi. Počty zemřelých byly podle kronikáře velmi vysoké, denně pohřbívali v Praze přes sto osob,¹⁶ v celé zemi padlo za obět moru podle jeho zprávy celkem padesát jeden tisíc osob.¹⁷ Záznam k roku 1451 vypovídá pouze o vysoké úmrtnosti a o smrti císařovny Barbory. Stejně stručná zpráva je i k roku 1473: „*Léta Páně vypukl v Čechách mor, který řádil mezi chudými i bohatými, starými i mladými,*“¹⁸ a k roku 1495, kdy mor začal před svatým Václavem (28. září) a trval až do Hromnic (2. února) příštího roku.¹⁹

.....
¹¹ E. WONDRAK, *Historie*, s. 22.

¹² Rostislav NOVÝ, *Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526*, Praha 1963 (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 4), s. 165; Kniha pamětní (1371) 1373, 1821 uložena v SOKA Prachatice, AM Prachatice, sign. II, 3, fol. 180v.

¹³ Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Jiří MUSIL – Milan STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 61.

¹⁴ Josef HEJNIC – Hans ROTHE (edd.), *Aeneas Silvius Piccolomini, Historia Bohemica I. Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes* (mit deutscher Übersetzung von Eugen Udolph), Köln–Weimar–Wien 2005, s. 215–216.

¹⁵ O počátcích městské historiografie v Čechách Marie BLÁHOVÁ, *Stadt, Bürgertum und Städterwesen im Spiegel der Geschichtsschreibung*, in: Peter Johanek (ed.), *Städtische Geschichtsschreibung im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 2000, s. 233–246.

¹⁶ Podle Josefa Janáčka měla Praha v 15. století okolo 25 000 obyvatel. Blíže J. JANÁČEK, *Malé dějiny Prahy*, Praha 1983, s. 154.

¹⁷ Jaroslav PORÁK – Jaroslav KAŠPAR (edd.), *Staré letopisy české* (dále SLČ), Praha 1980, s. 138.

¹⁸ TAMTÉŽ, s. 223.

¹⁹ TAMTÉŽ, s. 272. O moru ve městech v 15. století též E. WONDRAK, *Historie*, s. 25–26.

Morové epidemie provázely člověka i v průběhu raného novověku. Pro 16. století se dochovalo více zpráv o této nákaze, což je dáno především stoupajícím počtem písemností. Zprávy se objevují v úředních záznamech, zejména v městských knihách, i v narativních pramenech. Výrazně vzrostl také počet lékařských knih pro odbornou i laickou veřejnost, k jejichž rozšiřování přispívalo zdokonalení knihtisku.²⁰ Asi nejoblíbenější knihou obsahující lékařské návody, určenou především laickým vrstvám, bylo dílo lékaře Jana Černého (c. 1456 – před 1530) *Spis o nemocech morních*, které vzniklo v důsledku moru roku 1495. Poprvé vyšlo roku 1506 v Litomyšli a poté ještě devětkrát.²¹

V 16. století proběhlo v Čechách několik morových vln s různou intenzitou. Nejvíce informací je k dispozici o epidemiích, které propukly ve dvou posledních dekadách, a to v letech 1581–1582 a 1597 či 1598 až 1599, o nichž se dochoval dostatek záznamů úřední proveniencí i kronikářských zpráv, neboť v této době vznikla řada městských kronik.²² Kronikáře zajímaly především události neobvyklé a vymykající se běžnému chodu města. Protože společně s neúrodou, požáry, přírodními pohromami a válečnými boji patřily právě mory k největším katastrofám, jež mohly město postihnout, tak zprávy o morech ve městech i v celé zemi v jejich záznamech nechybějí. Přestože zápisy tohoto druhu je možné nalézt v kronikách poměrně často, jen málokdy autor přinesl také podrobnosti o průběhu nemoci. Pisatelé většinou zmínili mor obecně a velmi stručně. Daleko častěji se v městských kronikách objevovaly údaje o počtech zemřelých ve městě a někdy i počty obětí v celé zemi. Podle tehdejších zvyklostí se kronikář měl vyhnout jakémukoli osobnímu hodnocení. Proto se v kronikách předbělohorské doby nalézají jen ojediněle.

Také kronikářské zápisy z následujících staletí jsou na osobní dojmy pisatelů velmi skoupé, přestože se infekce musela dotknout mnoha z nich. Řada kronikářů se živila řemeslem, tudíž pro ně mor znamenal finanční ztráty. Moru také mohl podlehnout rodinný příslušník či známý. Přesto je ve většině kronik z pozdější doby možné nalézt jen prosté konstatování o tom, v jakém roce mor město zasáhl. V některých rukopisech lze

²⁰ Problematice lékařských pojednání se věnuje Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014. K domácí problematice též P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny*, s. 247.

²¹ První dvě vydání byla bez uvedení autora, jeho jméno se objevilo až ve třetím vydání roku 1530. Edici tisku z roku 1506 vydala Alena M. Černá. Tisk je od roku 2017 zpřístupněn společně s edicí vydání z roku 1518, zpracovanou též A. M. Černou, v internetové aplikaci Vokabulář webový, přístupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (ověřeno 8. 7. 2020). K autorovi Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní lékaři českí do konce doby jagellonské*, Praha 1935.

²² Humanistické vzdělávání, které se prosadilo v Čechách ve druhé polovině 16. století, kladlo důraz na studium historie, což ovlivnilo řady vzdělanců, kteří se snažili zanechat písemnou paměť o své době pro budoucí generace. Srov. Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620. Všechní dny kulturního života*, Praha 1993. K počátkům městského kronikářství Marie TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v letech 1526–1620*, Praha 2010.

také dohledat počet zemřelých, ale nikoli jmenovitě. Kronikářské záznamy jsou formulovány téměř vždy bez výraznějších emocí a bez záměru dodat dílu osobnější ráz.

V předbělohorské době se s morovou epidemií setkala každá generace městských obyvatel. Nákaza se objevovala v různých intervalech, ale ne vždy zasáhla celou zemi. Jestliže kronikářské zprávy vzniklé v období středověku se mohly týkat i jiné infekce mylně označované jako mor, v předbělohorské době již autoři rozlišovali mezi morem a jinými infekčními chorobami přinášejícími též větší úmrtnost. Svědčí o tom například záznam v kadaňské kronice, v níž neznámý kronikář k roku 1580 psal o blíže neurčené nemoci („eine fliegende krankheit“), která se ve městě rozšířila.²³ Dochované zprávy o výskytu moru na počátku 16. století jsou skromné, obsáhlejší zprávy jsou spíše výjimečné. Silná morová vlna proběhla ještě v době panování Vladislava II. Jagellonského v roce 1520. Záznam o této infekci zanechal neznámý autor *Starých letopisů českých*. Popsal jak její počátek v Praze, kde začala po Velikonocích na Novém Městě, odkud se rozšířila dále, a přinesl i jednu z mála podrobnějších zpráv o průběhu nemoci: „Když přišel mor do domu, kde bydlela větší rodina [...], skosila je nemoc vždy najednou, a třetí nebo čtvrtý den umírali za plného vědomí, tiše a klidně, až to bylo s podivem, protože takový mor se málokdy viděl. Když leželi mrtví na márách, vypadali krásně, jako by spali, protože se nemoc netrápili dlouho.“²⁴ O počtu zemřelých se autor sice nezmínil, ale jeho další slova o společných hrobech potvrzují, že epidemie přinesla zvýšenou úmrtnost. Nemoci padl za oběť také známý humanista a autor proslulých právních knih Viktorín Kornel ze Všehrd.

S opakujícím se počtem epidemií se rozšiřovalo povědomí o jejím průběhu a vzrůstaly snahy zabránit dalšímu nárůstu. Tehdejší preventivní opatření však nedokázala účinně ochránit obyvatelstvo. Od poloviny 16. století vycházely první protimorové řády, které nařizovaly chování obyvatel v době nákazy. Tato nařízení vyšších instancí platná pro celou zemi byla vydávána tiskem a jejich dodržování bylo plně v kompetenci městské rady, která též sama prosazovala různá opatření proti moru.²⁵ Mor byl vnímán především jako „boží metla“ seslaná na lidstvo pro jeho hříchy, proto byla na prvním místě zmíněných nařízení vždy zdůrazněna nutnost zvýšené zbožnosti a teprve poté přicházela praktická ustanovení. Víra, že mor byl seslán na lidstvo pro jeho špatné chování, je uváděna také v městských kronikách. Například slánský kronikář Václav Kněžoveský (1542–1621)

²³ MarieTošnerová, „A ten mor se tak rozmohl, že vsudy i po vesnicích mřeli“. *Reflexe moru v literárních pramenech druhé poloviny 16. století*, in: Ivana Ebelová – Jiří Pešek – Tomáš Sekyrka – Vít Vlnas (edd.), *Mezi kulturou a uměním. Věnováno Zdeňku Hojzdovi k životnímu jubileu*, Praha 2013, s. 51–61.

²⁴ SLČ, s. 429–431.

²⁵ Různé normativní příkazy shromáždil Václav Schulz, *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531–1746*, Praha 1902.

poznámek k roku 1582: „*Byl mor velikej týměř po vsí český zemi, kterýž Pán Buoh nás na nás hodně pro bříchy a nepravosti naše dopustiti ráčil.*“²⁶

Jedno z nejdůležitějších opatření, jež mělo a také mohlo zabránit rychlému šíření infekce, představoval zákaz volného pohybu osob a navštěvování nemocných. Přes tato přísná nařízení české komory se však města před okolním světem, zejména v počátku epidemie, zcela neuzavírala, protože jejich uzavření přinášelo tamním měšťanům, ale nejen jim, značné ekonomické ztráty. Stačil pouhý náznak možnosti výskytu epidemie a obchodníci se městu zdaleka vyhýbali. Proto také městské rady otálely s publikováním zákazu vstupu do města, a to i přes smutnou zkušenost, že nákaza byla do města v minulých letech zavlečena právě tímto způsobem. V úředních pramenech se dochovala řada příkazů vyšších instancí zakazujících městským radám volný pohyb cizích osob i tresty za jejich neuposlechnutí. I to byla jedna z příčin, proč se ve městech rozmáhaly různé epidemie.²⁷ Také zákazy návštěv nemocných a shromažďování nebyly ve městech dodržovány. Není o tom sice dochovaná žádná zpráva přímo v městských kronikách, neboť kronikáři se snažili záležitosti, které nesloužily ke cti jejich městu ani tamním měšťanům, raději vynechávat, avšak z jiných pamětních, případně úředních písemností je známo, že především v počátcích nákazy se nemocní navštěvovali a osoby se scházely, například k pohřbům, kde dokonce zpívali i žáci.²⁸

Zákazu shromažďování většího počtu osob a izolaci nemocných také odporovala některá nařízení vyšších instancí, zejména ta, která se týkala náboženského života. Ve vybraných kostelech tří pražských měst byly městskými radami nařízeny mimořádné bohoslužby konané vždy ve středu a v pátek, a obyvatelé byli vyzváni k povinné účasti: „*O čem [...] všechněm vuobec se poroučí, aby zanechajě všech prací hmotných i prodajův všelijakých s celádkou do týchž chrámů časně hned po témž zvonění se scházeli.*“²⁹ Podobně tomu bylo i v následujících staletích. Zprávu o náboženských povinnostech v roce 1713 vyžadujících shromažďování osob zanechal také horažďovický kronikář Jan Mal-kovský (1672–1739): „*V našich Horažďojcích uslyšice o takové morní ráně a lidu z Prahy semotam ucházejícího, aby nějaké nemoce nakažlivé sem nepřinesli, vartovati se začali a město vartou osadili. Ráno [v] 8. hodin modlení zvonili i odpoledne v 6. hodin na modlení se zvonilo. Najprve na prostřed rynku se modlivali pod oblaky. Potom ale pro zimu a slotu, aneb bláto,*
.....

²⁶ Josef PETERS (ed.), *Václav Kněžoveský a jeho paměti*, Slánský obzor 6, 1898, s. 13–56, zde s. 20.

²⁷ K nerespektování zákazů nadřízených instancí docházelo v řadě měst. Příkladem mohou být středočeské lokality Cerhovice, Mýto a Kouřim, stejně jako České Budějovice; V. SCHULZ, *Příspěvky*, s. 103–104, 117; Martina HOLASOVÁ, *Každodenní život měšťáckého obyvatelstva za časů morové epidemie v 16. a 17. století. (České Budějovice 1680)*, Historická demografie 29, 2005, s. 5–28, zde s. 14, 17, 24–25.

²⁸ Příklad je dochován ze Žatce z morové epidemie let 1581–1582. Srov. Bohumír ROEDL, *Svědectví z morového času. Kniha svědeckých výpovědí u městského soudu v Žatci z let 1580–1587*, Praha 2003, s. XX.

²⁹ V. SCHULZ, *Příspěvky*, s. 29.

v podzimku zběhlé, do kostele [!] jak dopoledne, tak i odpoledne na modlení lid se scházel a to celý rok trvalo. Bud' Pánu Bohu chvála, že nás Bůh od takové morové rány vysvoboditi ráčil.³⁰

Město bylo velmi zranitelné. Jestliže se mor objevil, rychle se rozmohl. Relativně malý prostor, neustálý pohyb osob i špatné hygienické podmínky nahrávaly snadnému a rychlému šíření nákazy. Podrobnější popis zavlečení a průběhu moru ve městech však předbělohorské městské kroniky obsahovaly jen výjimečně. Nákaza byla většinou zachycena pouze slovy „mor po vsí zemi se vzámáhal“ či „velký mor“ nebo „war ein grosses Sterben“. Poněkud podrobnější jsou krušnohorské anály ze 17. století sepsané Christianem Lehmannem (1611–1688), evangelickým farářem a kronikářem Krušnohoří, který věnoval morovým epidemiím první poloviny 17. století značnou pozornost.³¹ Mimo jiné vylíčil způsoby zavlečení moru do města, jež mohly být různé, většinou však snadno předvídatelné. Šlo o koupi či dědictví šatů po zemřelých nebo návrat z nakaženého místa.³² O strachu, který ve městě způsobila pouhá možnost zavlečení moru, i o rozvrácení mezilidských vztahů v momentech propuknutí nákazy vypráví ve svých zápisech také mladoboleslavský exulant Jiří Kezelius Bydžovský (1572–1655), jenž do roku 1639 žil v Sasku: „Němci se moru velice bojí, více než soldátův a před morem utíkají, nemocné vyhánějí a hladem mřítí dopouštějí: kdo na blízu umře i pohřbu náležitěho zbarvuji. Přátelé takového leckdes pohřbítí dáti musejí. I je z obecnství svého vylučují.“³³ Také českobudějovická kronika konšela a hostinského Jana Eichlera (1708–1761) věnovaná událostem 18. století připomněla rok 1713 a strach obyvatel z šířícího se moru, přestože se nákaza nakonec do města nedostala.³⁴

Péče o nakažené a pozůstalé, kteří se o sebe vždy nemohli postarat, byla v takové chvíli téměř zapomenuta. Nešlo jen o nedostačující lékařskou péči, ale jak ukazuje již citovaný Kezeliův zápis, především o selhání lidského faktoru. Zdraví jedinci se vyhýbali nemocným, tudíž v řadě domů, které po objevení infekce zůstaly uzavřeny, nemocní a pozůstalí trpěli hladem. Docházelo také k častým krádežím, zejména k okradání mrtvých, protože mnoho hrobů zůstávalo otevřených a mrtví často zůstávali ležet v lazaretech a špitálech. Jak poznamenal již výše zmíněný kronikář Christian Lehmann, „[I]n Pestzeiten hat bei vielen alle Liebe, Bamrherzigkeit und Ehrbarkeit, ja Todes- und Grabesfurcht ein Ende.“³⁵

Pohřební ceremonie představující významný moment rozloučení se zesnulými nemohly být během epidemie dodržovány, což bylo pro pozůstalé jen těžko pochopitelné

³⁰ Marcela KALAŠOVÁ – Adéla ŠMILAUEROVÁ, *Paměti horazd'ovického měšťana Jana Malkovského (1672–1739)*, *Minulosti Západočeského kraje* 48, 2013, s. 55–102, zde s. 97.

³¹ Christian LEHMANN, *Erzgebirgsannalen des 17. Jahrhunderts*, Berlin 1986.

³² O zavlečení moru do města psal též Václav Březan na příkladu moru v Prachaticích roku 1558: „[P]očavši se nakažen od jarmarku jejich.“ Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I–II*, Praha 1985, zde I, s. 162.

³³ Zdeněk KAMPER (ed.), *Mladoboleslavská kronika*, Mladá Boleslav 1935, s. 220.

³⁴ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, inv. č. 1973, p. 20–21.

³⁵ Ch. LEHMANN, *Erzgebirgsannalen*, s. 103.

a znamenalo často značné trauma, stejně jako pohřbívání do společných hrobů. Jestliže na začátku propuknutí nákazy byly pohřby s průvodem a zpěvy možné, tak v době jejího vrcholu nic takového nepřicházelo v úvahu. Způsob pohřbu také závisel na síle infekce. Byla-li menšího rozsahu, většina zemřelých byla pochována hned druhý den, a to obvykle za doprovodu pozůstalých. Tak například probíhala epidemie v České Lípě v roce 1611, o níž zanechal svědectví ve své kronice Hans Kriesche (1570–1620).³⁶ Jinak tomu bylo v době, kdy mor kulminoval. Počty pohřbíváných se podle kronikářů pohybovaly mezi 20 až 100 osobami denně, což ukazuje, že nemohlo jít o pohřby se všemi ceremoniemi, ale o rychlé pohřbívání zemřelých do společného hrobu. O tom se ostatně v souvislosti s morem roku 1582 zmínil i staroměstský měšťan Jan Pilát Rakovnický (před 1545 – asi 1606): „*Veliký mor v Praze nastal, k svatýmu Jindřichu do šachet kladli jsou po šedesáti osobách, u sv. Štěpána po 53 i více.*“³⁷ Kutnohorský kronikář Mikuláš Dačický z Heslova (1555–1626) uvedl ještě větší počty: „*Na Horách Kutnách, na Kaňku, v jeden den po 50, 60, 70, 80, 90, po 100 osobách těl mrtvých u všech far pohřbovali. A zemřelo v tu ránu boží lidu obojího pohlaví v Horách Kutnách okolo pěti tisíc.*“³⁸

Jedno z nejsložitějších opatření, které musely městské rady řešit, bylo odklizení zemřelých. Již od středověku byly pro tuto činnost určeny zvláštní osoby, ovšem v praxi to vypadalo všelijak, jak ostatně ukazuje výše uvedený záznam Zbraslavské kroniky. Také přístup pozůstalých byl různý a závisel nejen na poměrech v rodině, ale i na momentální situaci. Mrtví mohli být vyhozeni před dům a tam nějakou dobu setrvat, stejně jako se rodina mohla bránit rychlému pohřbu bez ceremonií.

Zatímco v kronikách jsou zprávy o zavlečení infekce do města, o jejím průběhu a o dobové atmosféře spíše výjimečné, tak uvádění obětí moru představuje součást mnoha záznamů městských kronik. Právě počet zemřelých, jenž je většinou značně vysoký, vzbuzuje pochybnosti o věrohodnosti těchto zpráv. Také skutečnost, že až na výjimky jsou čísla udávaná kronikáři zaokrouhlena, a to zpravidla v případech Prahy a celé země na tisíce osob, na stovky obětí u měst a v případech denních pohřbů na desítky, ukazuje, že šlo spíše o vyjádření hrůzy, kterou s sebou infekce nesla, než o zaznamenání reality. Například profesor pražské akademie Marek Bydžovský z Florentina (1540–1612) zanechal rozsáhlejší zápis k moru roku 1568, kdy uvedl v Praze 5590 zemřelých, v Žatci 1400 a v Lounech 1300 osob.³⁹ Naopak rok 1582, který těž zažil již jako dospělý, zmínil jen stručně: „*Toho času také začínal se v Praze ten veliký mor.*“⁴⁰ Neznámý kadaňský autor

³⁶ Jaroslav PANÁČEK (ed.), *Kronika města České Lípy mistra Hanse Kriescheho*, Litoměřice–Praha 2016, s. 105–109.

³⁷ Jiří DVORSKÝ (ed.), *Pražské paměti Jana Piláta Rakovnického z Jenštejna z let 1575–1605*, Pražský sborník historický 7, 1972, s. 161–172, zde s. 166–167.

³⁸ Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova, Paměti*, Praha 1996, s. 235.

³⁹ Jaroslav KOLÁR (ed.), *Marek Bydžovský z Florentina, Svět za tří králů*, Praha 1987, s. 120.

⁴⁰ TAMTĚŽ, s. 194.

poznámek k roku 1568: „*In dieses Jahr war grosses Sterben allhier zum Cadan, also das im kurtz 12 [und] 1/2 hundert Menschen durch die schwelle giftt dahin fielen.*“⁴¹

Při epidemii v letech 1581–1582 mělo podle dobových zpráv v Praze zemřít třicet tisíc lidí, což by byla asi tak polovina všech obyvatel. Zprávy však pocházejí až z pozdější doby, takže jejich spolehlivost není jistá.⁴² Lounský kronikář Pavel Mikšovic (asi 1575–1632), který zapisoval záznamy na přelomu 16. a 17. století, zažil epidemii let 1581–1582 v dětství. Jeho zprávy o počtech zemřelých na tuto a další morové epidemie v Lounech, k nimž došlo v průběhu 16. století, jsou značně nadsazené.⁴³ Českolipský kronikář Hans Kriesche uvedl k roku 1599, že od svatého Bartoloměje (24. srpna) do Očištění Panny Marie (2. února 1600) podlehl moru ve městě 1190 osob, farář Valentin Frumald (1547–1624) uvedl celkem 1200 zemřelých.⁴⁴ Také morová epidemie, která zasáhla Čechy v letech 1598–1599 si vyžádala mnoho obětí. V kronikách se dochovalo dostatečné množství zpráv o této pohromě, ovšem počty zemřelých jsou na rozdíl od epidemie na počátku osmdesátých let uváděny jen zřídka. Jedním z pamětních záznamů je zápis v misálu kostela svatého Jakuba ve Vysokém Újezdě u Hradce Králové, kde farář poznámek, že ve zdejší farnosti zemřelo od svatého Jakuba (25. července) do „*přestání*“ morové epidemie na svatého Bartoloměje (24. srpna) 350 osob.⁴⁵ V některých případech se počty zemřelých uváděné pro jednotlivá města shodují, jako například u Slaného pro rok 1582, kdy kronikář Václav Kněžoveský uvedl 1600 osob zemřelých na mor,⁴⁶ a u Plzně pro rok 1598, kdy stejný počet zmínil plzeňský radní písař Šimon Plachý z Třebnice (asi 1560–1609), autor nejstarší dochované městské kroniky.⁴⁷

Skutečnost, že v kronikářských dílech u počtu obětí panoval zmatek i v pozdějších dobách, dokazuje další pramen z přelomu 18. a 19. století. Paměti pelhřimovského hlásného Filipa Ignáce Dremsy (1734–1809) obsahují soukromé paměti s kronikářskými záznamy k dějinám města Pelhřimova i různé zajímavosti širšího geografického rámce.

.....
⁴¹ Praha, Knihovna Konventu františkánů u Panny Marie Sněžné, sign. Kadaň R 13, fol. 154r (rok 1582) a 121v.

⁴² L. FIALOVÁ – P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – J. MUSIL – M. STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva*, s. 89. Tyto údaje udává František Beckovský, srov. Antonín REZEK (ed.), *Poselkyně příběhův českých*, Praha 1880, s. 334 a 336. Trutnovský kronikář Simon Hüttel poznámek, že v Praze zemřelo přes čtyřicet tisíc osob – Ludwig SCHLESINGER (ed.), *Simon Hüttels Chronik der Stadt Trautenau (1484–1601)*, Prag 1881 (= Deutsche Chroniken aus Böhmen 2), s. 262.

⁴³ Bohumír ROEDL, *Louny*, Praha 2005, s. 130.

⁴⁴ J. PANÁČEK (ed.), *Kronika*, s. 68–69. Čísla nejspíše odpovídají realitě, Česká Lípa patřila mezi velká poddanská města.

⁴⁵ Antonín FLESAR, *Popis historicko–archeologicko–statistický okresu Opočenského*, Hradec Králové 1895, s. 257–258.

⁴⁶ J. PETERS (ed.), *Václav Kněžoveský*, s. 20.

⁴⁷ Josef STRNAD (ed.), *Paměti Plzeňské M. Šimona Plachého z Třebnice*, Plzeň 1883, s. 214.

Ačkoliv se v rukopise objevuje mnoho zpráv z dob dávno minulých, například až z knížecího období, ale mnohdy i starších, z morových epidemií vybral Dremsa pouze jednu, jež proběhla v letech 1679 a 1680. Učinil dva záznamy o moru ve Vídni v roce 1679 a následujícího roku v Praze. Autor nedodržoval chronologii zápisů, a tak zřejmě nepozorností poznamenal některé události vícekrát na různých foliích. To platí i pro zprávu o moru z let 1679 a 1680. U zprávy odkazující k roku 1680 uvedl rozdílný počet zemřelých: „*Léta 1680 mor v Praze byl a do deseti tisíc křesťanů a židů do šesti tisíc zemřelo.*“ Ve druhém případě zapsal, že *[L]éta 1680 mor v Praze, do šestnáct [!] tisíc křesťanů, židů do šesti tisíc zemřelo.*⁴⁸

Zůstává otázkou, odkud kronikáři brali údaje. Vzhledem ke skutečnosti, že většina z nich byla v úzkém kontaktu s městskou správou, lze předpokládat, že měli k dispozici informace, které byly povinně zasílány vyšším instancím.⁴⁹ Pokud jde o mladší kroniky, autoři zřejmě čerpali ze starších prací. Dokazují to kronikářské práce z Českých Budějovic, kde se zachoval rozsáhlý soubor městských kronik. Jejich údaje je možné vzájemně porovnávat a zjišťovat, do jaké míry písaři zapisovali vlastní zážitky a jak dalece využívali práce svých kolegů pro zprávy z dávné minulosti. Českobudějovický pekařský mistr Lukáš Bernard Schneider (1717–1782), jenž ve druhé polovině 18. století vytvořil rozsáhlé kronikářské dílo, uvedl k moru, který České Budějovice postihl roku 1495, 3477 obětí. Tento údaj se shoduje s kronikou konšela Tomáše Františka Veselého († 1702) z druhé poloviny 17. věku. Oba rukopisy měly nejspíše za vzor dnes již nedochovanou kroniku Františka Machnického (1513–1583) z 16. století.⁵⁰ Naopak další autoři 18. století – Jan Florián Hammerschmidt (1652–1735) a konšel Jan Eichler, Jan Jiří Millauer (1703–1788) nebo pozdější primátor města Adrian Adalbert Battista (1732–1798), měli patrně k dispozici kroniku sladovníka a městského radního Davida Doudlebského ze Sternecku (1582–1648) z první poloviny 17. století, který zapsal údaj o pět osob nižší.⁵¹ Všichni českobudějovičtí kronikáři z 18. století přebírali bez kritického zhodnocení tato čísla, neboť ani v druhé polovině uvedeného věku ještě

⁴⁸ Obdobně zmínil i počty zemřelých ve Vídni roku 1679, kde však v obou případech uvedl stejný počet obětí – přes 70 000 osob; Lenka MARTÍNKOVÁ (ed.), *Paměti pelhřimovských měšťanů z přelomu 18. a 19. století. Filip Ignác Dremsa a Antonín Štěpán*, Pelhřimov 2005, s. 79, 95.

⁴⁹ O evidenci zemřelých P. JIRKOVÁ, *Věšt-li se, či menší mor*, s. 99–113.

⁵⁰ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, inv. č. 1969, sign. D 102, p. 376; TAMTÉŽ, inv. č. 1964, p. 47.

⁵¹ TAMTÉŽ, inv. č. 1966, sign. D 105, fol 17r; TAMTÉŽ, inv. č. 1973, p. 3; TAMTÉŽ, inv. č. 1972, fol. Iv; TAMTÉŽ, inv. č. 1967, sign. 27, p. 22; TAMTÉŽ, inv. č. 1962, sign. 559, p. 22. Kroniky Jana Eichlera a jeho syna Jana Antonína Eichlera, Jana Jiřího Millauera a Adriana Adalberta Battisty jsou edičně zpřístupněny v kvalifikačních pracích Miroslava KVĚTOVÁ, *Kronika českobudějovického měšťana Adriana Adalberta Battisty (1463–1656)* České Budějovice 2011 (Bakalářská práce); TÁŽ, *Kroniky českobudějovických měšťanů Jana Jiřího Millauera a Jana Eichlera a jeho syna Jana Antonína Eichlera z druhé poloviny 18. století ve vzájemné komparaci*, České Budějovice 2014 (Diplomová práce).

do českých měst nijak výrazně nepronikly osvícenské myšlenky. Ani jeden z údajů však asi nebyl přesný. Podle odhadů měly České Budějovice na sklonku 15. století okolo čtyř tisíc obyvatel a je velice nepravděpodobné, že by mor měl na svědomí téměř celé město.⁵²

Zjistit na základě kronikářských zpráv podíl zemřelých na mor v konkrétním městě je pro předbělohorskou dobu velmi složité, a to nejen kvůli nepřesnosti údajů. Sledování mortality v období, kdy nebyly vedeny či se nedochovaly matriky, komplikuje také fakt, že nejsou k dispozici dostačující informace o celkovém počtu obyvatel jednotlivých měst. Vysoké číslo obětí vyjadřuje primárně hrůzu, kterou mor pro obyvatele města znamenal a která zůstávala v kolektivní paměti ještě dlouhá léta po jeho odeznění. Pro 17. a zejména pro 18. století jsou již k dispozici poměrně přesné údaje, se kterými lze záznamy kronik konfrontovat a dospět k přesnějšimu určení počtu zemřelých na mor.

Ne všichni autoři, kteří morovou nákazu prožili, se o ní ve svém spisování zmínili. Například litoměřický kronikář Jan Adam Nožír mladší, jenž zemřel v roce 1601, zanechal sice zprávu o smrti některých členů své rodiny, kteří v roce 1582 podlehlí epidemii: „*Anna, sestra má, se narodila ve čtvrtek [...] 1569 [...] a umřela v moru ve středu po svatém Michalu archandělu Božím léta 1582,*“ ale jiné záznamy o nákaze jeho zápisky neobsahují.⁵³ Pokud by nezaznamenal zprávy o rodinných příslušnících zesnulých na mor, zdálo by se, alespoň podle údajů jeho kroniky, že Litoměřice ve druhé polovině 16. století morem vůbec zasaženy nebyly. Ovšem zápis v *Pamětní knize městských písařů* vypráví o silné morové vlně téhož roku: „*[M]or byl veliký, nikdá o tak velikým slycháno nebylo*“.⁵⁴ Zprávy o epidemii roku 1599 přinesl další z litoměřických kronikářů Viktorín Šermer, jenž psal až kolem poloviny 17. století: „*Toho léta mor byl po vsi české zemi na lidech i na hovadách. V Litoměřicích nejvíce počali mřítí na den [svatého] Jakuba [25. 7.]. Pochovali jich v městě i na předměstí po 15. Potom každého dne se rozmáhal, takže jsou jich po 20, 30, 40, 50, 60, někdy víc, někdy méně, každý den i z vesnic pochovávali, a to trvalo až do [svatého] Václava [28. 9.]*“.⁵⁵ Šermer, který se pravděpodobně narodil někdy na přelomu 16. a 17. století, nemohl vycházet z autopsie, ale pro své zápisy musel mít nějaké dnes nedochované podklady. Je možné, že záznam převzal z některé z dnes ztracených *Pamětních knih městských písařů*.

Ani o silné vlně morové epidemie, která proběhla v roce 1680, se městští kronikáři příliš nerozepisovali. Mnohem více informací o této nákaze lze získat z úředních

.....
Edice kroniky Davida Doudlebského ze Sternecku je dostupná ve studii Tomáš STERNECK, *K úmrtí Kašpara Daublebského ze Sternecku*, Jihočeský sborník historický 68, 1999, s. 81–102.

⁵² Hesla epidemie, obyvatelstvo, in: Encyklopedie Českých Budějovic, přístupné z: <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/epidemie>; <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/obyvatelstvo> (ověřeno 27. 8. 2020).

⁵³ Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA IV 1, fol. 93r-v. Obdobný záznam je tamtéž uveden o sestře Kateřině.

⁵⁴ SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, inv. č. 6, pag. 154.

⁵⁵ Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA IV 12, fol. 7v.

písemností, které vypovídají o hrozivé úmrtnosti.⁵⁶ Mor v roce 1680 byl patrně tak děsivý, že se soudobí kronikáři většinou spokojili se stručnou zprávou. Sedlčanský pisatel Jan Procházka († 1697), jehož paměti se týkají druhé poloviny 17. století, sice zachytil úmrtí významných měšťanů v průběhu července a srpna roku 1680, kdy nastala zvýšená úmrtnost ve městě, ale slovo mor se v jeho zápisech neobjevuje, a to ani ve zprávě o smrti jeho dětí a vnuka.⁵⁷

O moru v Českých Budějovicích v uvedeném roce 1680 informují téměř všechny kroniky českobudějovických měšťanů, ale na rozdíl od záznamů týkajících se předešlých morů, kde byl ve většině případů uveden i počet zemřelých ve městě, o počtu obětí v roce 1680 nepodal zprávu žádný písař. Kroniky odrážejí spíše tehdejší politickou situaci. Radní města totiž dlouho nechtěli připustit vážnost situace a mnohem více než náka-zy se zjevně báli ekonomických důsledků epidemie.⁵⁸ V úředních pramenech se údaje o zemřelých značně lišily. Zatímco v radních manuálech byl počet uveden, z matriky zemřelých není zřejmé, že vůbec k nějakému moru ve městě došlo. K roku 1680 totiž nebylo v matrice zapsáno o mnoho více záznamů než v předcházejících či následujících letech, navíc u osob nebylo uvedeno, nač zemřely.⁵⁹ Snaha zamlčovat skutečný stav je patrná nejen u městské rady, ale také v soukromých kronikách měšťanů. Kronikáři tak možná i s ohledem na tyto skutečnosti nezaznamenali raději žádnou z variant, neboť neměli v úmyslu poskytovat příštím generacím zkrácené informace. Jediným kronikářem, jenž musel o průběhu moru v Českých Budějovicích roku 1680 vědět skutečně vše, byl Tomáš František Veselý, který byl společně s Janem Kryštofem Čerlikem jako člen zdravotní komise vzniklé na podzim roku 1680 pověřen městskou radou sepsáním spisu o morové nákaze, v němž reprezentoval postoj městské rady, k níž náležel. Kniha s názvem *Budweiserische Infection 1680–1681* popisuje průběh morové nákazy mezi lety 1680 a 1681, informuje o nákladech a obětech v jednotlivých městských čtvrtích, uvádí jména osob umístěných do lazaretu a poskytuje lékařské receptury proti nákaze. Ani Veselý však přesný počet obětí do svého spisu nezapsal.⁶⁰ Spis nevznikl bezprostředně, ale

⁵⁶ P. JIRKOVÁ, *Větší-li se, či menší mor*, s. 80–90, 109–112; Eliška ČÁŇOVÁ, *Mor v Čechách v roce 1680*, Sborník archivních prací 31, 1981, s. 265–339.

⁵⁷ Šárka JANOTOVÁ-MAŠKOVÁ – Marie TOŠNEROVÁ (edd.), *Sedlčanské paměti ze 17. století*, Praha 2017.

⁵⁸ O průběhu moru blíže M. HOLASOVÁ, *Každodenní život*, s. 5–28; František MAREŠ, *Velký mor v letech 1679 a 1680*, Sborník historický 1, 1883, s. 98–208.

⁵⁹ Srov. například matriku zemřelých k roku 1680 uloženou v Státním oblastním archivu (SOA) Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje, Římskokatolická církev, Farní úřad České Budějovice, Matrika zemřelých (1670–1715), kniha č. 95, fol. 52v–60v. Matriky Jihočeského kraje jsou přístupné na webu <https://digi.ceskearchivy.cz/> (ověřeno 27. 8. 2020).

⁶⁰ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, inv. č. 1965. Více Miroslava KVĚTOVÁ, *Obraz města Českých Budějovic v historiografických narativních pramenech raného novověku*, České Budějovice 2019 (Disertační práce), s. 40.

s určitým časovým odstupem, což se projevilo i v textu, který občas poněkud přihráskuje nebo zlehčuje situaci.

Jako jeden z mála kronikářů 17. století se Veselý věnoval podrobně morové epidemii také ve své kronice, v níž kromě průběhu moru ve městě zmínil i jeho rozšíření z Rakous i počet obětí moru ve Vídni za jednotlivé měsíce. U seznamu členů českobudějovické městské rady, která byla renovována v červenci roku 1680, k jednotlivým jménům dodatečně připsal křížky označující jejich úmrtí, což při jiných obnoveních rady nečinil. Naznačil tak ztráty v řadách vedení města zaviněné morovou nákazou.⁶¹

Po údajích o morové epidemii následovaly v kronikách obvykle zprávy o hospodářském úpadku, projevujícím se zvláště zvýšením cen potravin. Město závislé na obchodu, v němž nebylo možné pořádat trhy a jemuž se obyvatelé z okolních oblastí snažili vyhnout, strádalo finančně možná ještě více než na následky nemoci. Zřejmě to bylo důvodem snahy městské rady epidemii zlehčovat a nepřiznávat navenek, jak moc město zasáhla. O uvádění nepravdivých údajů, o nepořádkách a různých podvodech, jež se děly ve větších městech, zejména při uvádění příčiny úmrtí, se ve svých záznamech zmínil již v 17. století Christian Lehmann: „*Den sie in ihren Leichenzetteln viel Hundert falsch angeben, als wären sie an Schlag, Fresel, Sticksfuss, Durchlauf oder sonst einen anderen natürlichen Tod gestorben und ungeschlossenen Häusern die Seuche weiter ausgebreitet wurde.*“⁶²

Poslední velká morová epidemie, která v Čechách proběhla v letech 1711–1715 a vyžádala si značné množství obětí, je v dobových městských kronikách zachycena spíše okrajově, přestože narativní prameny městské provenience z období 18. století zpravidla obsahují podrobné zprávy o soudobých událostech, kterých byli jejich autoři přímými účastníky. Kronikáři se často zmínilo o morových epidemiích z předchozích staletí, ale k moru z počátku 18. století se nedostali. Mnohdy si na počátku svých kronik vyhradili několik folií na vypsání nejdůležitějších událostí z historie města, mezi něž morové epidemie patřily. Mohli čerpat z kronikářských prací svých předchůdců, k jejichž opisům se řada z nich ve svých spisech přiznala, i z materiálů úřední provenience, neboť stejně jako v předchozích staletích se většina z nich nějakým způsobem podílela na správě města, ať už jako konšelé, nebo obecní starší. Měli tak přístup k úředním dokumentům a mohli z nich čerpat.

Jeden z největších souborů městských kronik raného novověku v Čechách se dochoval pro západočeský Cheb. Ovšem ve většině letopisů zprávy o moru buď úplně chybí, nebo jsou velmi stručné. Příkladem může být kronika tamního měšťana Kašpara Wolfganga Marckla (1690–1732) sepsaná v první třetině 18. století. Autor zanechal stručnou zprávu o moru pouze k roku 1680, v níž poznamenal, že se v Čechách rozmohla morová epidemie, hlavně v Praze, a že někteří šlechtici („*grosse Herren*“) opustili Prahu a přijeli do Chebu. Více údajů o moru kronika neobsahuje. K morové epidemii let 1711–1713

⁶¹ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, inv. č. 1964, p. 384–396.

⁶² Ch. LEHMANN, *Erzgebirgsannalen*, s. 101.

se její autor nevyjádřil vůbec, ač ji zažil v dospělém věku.⁶³ Turnovský měšťan Kristián Josef Vejrich (1662–1740) připojil ke své kronice, věnované zejména konfliktu tamních měšťanů s Františkem Josefem z Valdštejna, také několik záznamů o moru v letech 1713–1715. Ten se sice do Turnova nedostal, ale měšťané o něm měli povědomí, a jistě i obavy, že by se nákaza mohla rozšířit i do jejich města.⁶⁴ Autor uvedl mor, který roku 1713 zasáhl Prahu, i nákazu v Mladé Boleslavi roku 1715: „*V témž létu byl veliký mor v Mladé Boleslavi. Náš hrabě z Valdštejna vyzdvihl vojáky a vartu osadil všudy okolo města, aby ven ani tam žádný nemohl, že se týká jeho panství. A trhy drželi za městem; tu u šranků s sousedy smlouvali, na šranku jim peníze sázeli; oni jim tu obilí z pytle do pytle sami vojáci přesypali.*“⁶⁵

Také Jan Mojžíš (1727–1804), kantor latinské lounské školy, jenž zachytil ve svých letopisech události v Lounech od počátku 15. do 18. století, zanechal zprávy o nejvýznamnějších morových epidemiích. Stručnými zprávami připomněl mor ve městě v letech 1582 a 1598 s uvedením počtu zemřelých i mor roku 1600: „*Pro morovou ránu v městech pražských dva vozy s osmi koňmi do Prahy odeslali, odkudž J[eho] M[ilosti] císaři patřící věci do Plzně vezli.*“⁶⁶ K roku 1680 byl však mnohem sdílnější. Zmínil snahu tamních obyvatel o odvrácení morové rány, kteří ve snaze o Boží ochranu slíbili postavit oltář do kostela svatého Mikuláše,⁶⁷ neboť víra v boží hněv byla přítomná i koncem 18. století. Mojžíš zapsal také příběh související s morem, který se stal v Lounech téhož roku: „*30. aprilis majíce Jan Jacob Lehmann, lounský primátor, poskytnutou příležitostí, když cháska mladá ten večer na ulici střelila na svého ouhlaovního nepřítel Ludvíka Víta, královského rychtáře do okna střelili, jeho netrefil krom manželky jeho s tlučným sklem a čeledína poranil, skrze což velký nesnáze mezi nimi povstaly, až jich Bůh v ten mor k sobě povolal.*“⁶⁸ Jako jeden z mála kronikářů Mojžíš okomentoval rozsáhle také mor, který Louny zasáhl roku 1714, a uvedl počty zemřelých.

Mor si nevybíral, umírali staří i mladí. Přístup autorů k zaznamenání úmrtí rodinných příslušníků se různí. Slánský kronikář Václav Kněžoveský zachytil bolest při smrti milované dcery Lidmily mnoha barvitými slovy: „*[Z]anechavši nám rodičům veliké žalosti.*“ Obdobně se vyjádřil Nathanael Vodňanský z Uračova (1563–1621): „*[U]mřela má*

⁶³ SOkA Cheb, AM Cheb, inv. č. 985.

⁶⁴ Ke kronice a sporu Jan BOHÁČEK, *Spor města Turnova s Valdštejnem na počátku 18. století. Příspěvek ke studiu poddanské-vrchnostenských vztahů*, Praha 2007 (Diplomová práce).

⁶⁵ Jan ČERNÝ (ed.), *Kronika turnovská první doby XVIII. století. Psána svědkem událostí Kristiánem Josefem Vejrichem měšťanem turnovským*, Praha 1864, s. 30 a 46.

⁶⁶ Bořivoj LŮŽEK (ed.), *Jan Mojžíš. Letopisy města Louny v nich dobrá i zlá správa městská vyprávěná jest k naučení a ku příkladu potomkům téhož města, aby vlast svou pobožně, pokojně, užitečně a spravedlivě řídili a zlých věcí se vstříhali*, Praha 1970, s. 62, 83–84.

⁶⁷ TAMTĚŽ, s. 136.

⁶⁸ TAMTĚŽ, s. 137–138.

*nejmilejší jediná poslušná dcera [...] na morní bolest [...] a pochována s velikou žalostí a pláčem.*⁶⁹ Kutnohorský pisatel Ondřej Dačický z Heslova (1510? –1571), jemuž na mor v roce 1554 zemřeli čtyři synové, zanechal jen stručnou zprávu: „*Byl veliký mor na Horách Kutnách, v kterémžto tři synové moji jednoho dne a noci zemřeli: Mikuláš, Jindřich a Simeon, a v jednom hrobě pohřbeni. Po nich třetí den též umřel Zikmund, syn můj, a podle nich pohřben, vše u chrámu Barborského. Quattuor filii mei charissimi.*“ Jen latinský povzdech vyjadřuje, jak velkou bolest smrt synů znamenala, i když rodina byla dětmi bohatě obdařena.⁷⁰ Také zmíněný sedlčanský kronikář Jan Procházka, kterému při moru roku 1680 zemřely dvě dcery a syn s vnukem, zanechal jen krátký zápis, z něhož nelze ani poznat, že šlo o nákazu morem. Přesto se ho tato tragédie evidentně velmi dotkla.⁷¹ V pamětech roudnických měšťanů z 18. století, kde záznamy rodiny Jílků začínají rokem 1699, morová rána roku 1713, ačkoli rodinu také poznamenala, není zmíněna vůbec. Zřejmě byl tento zážitek natolik traumatizující, že si ho autoři ve svých pamětech nechtěli nijak připomínat.⁷²

Následky morové epidemie výrazně zasáhly do běžného chodu města, a to jak do ekonomické, tak i do sociokulturní sféry. Rozsah dopadů však závisel na síle infekce. Menší vlny se do hospodaření měst příliš nepromítly. Horší situace nastala po moru roku 1680, kdy města byla ještě oslabena po třicetileté válce a teprve pomalu se z ní vzpamatovávala. Epidemie s velkou úmrtností přinesla pozůstalým obyvatelům složitou situaci.⁷³

Utrpení, které s sebou epidemie nesla, mnohokrát narušilo mezilidské vztahy. Mor byl příčinou rozvrácení rodin, v nichž docházelo ke sporům o dědictví, jež se mohly táhnout i několik let. Po odeznění epidemie došlo k obnovení společenského života. Kronikáři o tom ale moc neprozrazují. Jedním z mála dochovaných zápisů je zpráva soběslavského primátora a kronikáře Řehoře Smrčky ze Sabinova (c. 1540–1617), který k roku 1581 poznamenal: „*Toho roku hned o masopustě zase po tom moru velmi se ženili a vdávali, tak že jednoho týžďne po 12 i 13 párích se oddávalo a lidé veselí byli.*“⁷⁴ Uzavírání nových manželství nebylo jen vyjádřením radosti za zachování života, ale především nutností. Vyžádaly si je okolnosti, neboť mnoho rodin zůstalo neúplných a bylo třeba co nejrychleji zajistit obživu či péči matky.

⁶⁹ M. TOŠNEROVÁ, „*A ten mor se tak rozmohl*“, s. 58.

⁷⁰ J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický*, s. 120–121, 123.

⁷¹ Š. JANOTOVÁ-MAŠKOVÁ – M. TOŠNEROVÁ (edd.), *Sedlčanské paměti*, s. 174.

⁷² Oldřich KOTYZA – Petr KOPIČKA (edd.), *Paměti roudnických měšťanů z 18. století. Brodští a Jílkové, Litoměřice–Praha 2009*, s. 53–55, 64.

⁷³ Například v Berouně epidemie snížila počet obyvatel téměř o polovinu. K vyrovnání úbytku obyvatel došlo až počátkem 18. století. Blíže Marie TOŠNEROVÁ, *Morová epidemie v Berouně roku 1680, Minulost Berounska 3*, 1998, s. 31–42.

⁷⁴ Ferdinand MENČÍK (ed.), *Řehoře Smrčky Letopisy města Soběslavě*, Musejní sborník 4, 1901, s. 21–71, zde s. 44.

V časech velkého vypětí se zdůrazňovala role duchovního, zvyšoval se zájem o spásu duše a narůstal počet odkazů církvi. Také projevy poděkování po ukončení nákazy, o kterých informují městské a církevní kroniky, byly především náboženského charakteru. Zprávy se týkají vykonaných pobožností, mší, procesí, oprav či staveb církevních budov, soch či oltářů. Tak již zmíněný lounský kronikář Jan Mojžíš popsal vykonané pobožnosti v roce 1714: „14. téhož [augustí] začaly se mše svatý na rynku u sloupu Panny Marie pro uvarování na nás seslané metly morové rány sloužiti [...]. Po vykonání toho se zase procesí s velebnou svátostí do kostela vedla.“⁷⁵ V českobudějovických kronikách Lukáše Bernarda Schneidera, které jsou výrazně zaměřeny na církevní témata, jsou tyto projevy obzvlášť znatelné. Ve zprávě o moru roku 1680 napsal: „Anno 1680 ist wegen der noch umbliiegendt Grassirenden Pest, daß Fest des Heil[igen] Sebastiani alhier mit grosser Andacht gehalten worden, seyndt auch diesen, undt dem Heil[igen] Rocho zu Ehren, in der Pfabrkirchen, bey dem Altar des Heil[igen] Michaelis von gemeiner Stadt, 2 grosse Wachs Kertzen aufgeopfert worden, undt ist dazumabl /:Gott sey Danckh:/ die Stadt von solchen Übel befreyet verbli-ben.“⁷⁶ Na následujících stránkách zaznamenal k roku 1716 zprávu o nově vystavěném sousoší Panny Marie Budějovické, které bylo vytvořeno jako poděkování Panně Marii za ochranu před morovou epidemií roku 1713.⁷⁷

Narativní prameny městské proveniencie z období raného novověku představují důležitý materiál pro pochopení myšlení raně novověkého člověka. Ukazují, jak vnímal převratné momenty ve svém životě, jak fungovala a smýšlela městská společnost. Právě v kronikách je možné setkat se s reflexí společnosti na krizové situace, které bezesporu epidemie moru představovaly. Obyvatelé měst si museli být vědomi, že nákaza se ve městě může rozšířit, že lidé bez rozdílu společenského postavení mohou umírat a že se mor může dotknout všech aspektů jejich života, počínaje strachem o sebe a své blízké a hospodářským úpadkem konče. Následky tak mohly být pro město katastrofální. Také proto se morové rány staly trvalou součástí kolektivní paměti města.

.....
⁷⁵ B. LŮŽEK (ed.), *Jan Mojžíš*, s. 146–147.

⁷⁶ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, inv. č. 1969, sign. D 102, p. 588.

⁷⁷ TAMTĚŽ, p. 589–590. Stejně jako v Českých Budějovicích vznikaly po skončení epidemie morové sloupy v mnoha městech. K tomu např. Jiří SLOUKA, *Mariánské a morové sloupy Čech a Moravy*, Praha 2010.

Miroslava Květová - Marie Tošnerová

Plague epidemics in Czech early modern towns as seen through the lens of narrative sources

Abstract

The study follows the reflection of plague epidemics in Czech narrative sources of urban provenance from the early modern period. It is based on chroniclers' reports, in which it is possible to discover the views of contemporary inhabitants of the cities on the tense moments in their lives represented by plague epidemics. It deals mainly with the question of how the plague was perceived in urban society and the degree of detail with which the atmosphere of the period is captured in the sources. Attention is also devoted to mentions of measures against the spread of the disease, care for the infected, the ways by which the plague was introduced into the city, data on the number of victims (which were mostly exaggerated by chroniclers), and the authors' approach to tragic events in the family.

KEY WORDS:

plague, epidemics, cities, chronicles, narrative sources